

CONSIDERAȚII PE MARGINEA EMISIUNILOR DE STATERI DE TIP LYSIMACH DE LA MESSAMBRIA (1)

EMANUEL PETAC

Raritatea staterilor de tip Lysimach emiși de Messambria este de notorietate, așa încât apariția oricărui exemplar nou constituie un eveniment în sine. Catalogul de referință înregistrează doar trei piese, una aflată la British Museum (2), alta în colecția American Numismatic Society (3) și o a treia, semnalată încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, la Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg (4). Recent, Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române a achiziționat un stater messambrian care se prezintă astfel (5) :

Av. Capul lui Alexandru cel Mare spre dreapta.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ – [Λ]ΥΣΙΜΑΧΟΥ

Athena așezată spre stânga, purtând chiton lung, pe tron fără spătar și terminat cu picioare de cal ?, ținând în mâna dreaptă Nike, iar mâna stângă sprijinită de scut, aproape jumătate profil dreapta, fără sulită; în câmp stânga, spre interior, coif spre dreapta, iar dedesubt sigla ΛΑ.

Stater; ax 12; 8,45 g; 19 mm.

Karayotov, - .

Primele exemplare menționate au pe revers, în ordine, coif dreapta în câmp stânga și sigla M în exergă (6) ; coif dreapta în câmp stânga, sigla EP în exergă (7); coif dreapta în câmp stânga și sigla ΔΙ în exergă (8). În urmă cu câțiva ani, o a doua piesă cu sigla EP a fost vândută la o licitație a casei Numismatik Lanz (9). Este vorba despre un număr atât de redus de exemplare cunoscute încât, exceptând situația piesei cu monograma EP, pentru care avem două exemplare, fiecare este de fapt un unicat. Cu toate acestea, s-a constatat utilizarea aceleiași ștanțe de avers pentru piesele aflate la British Museum și American Numismatic Society (10). Remarcăm cu acest prilej o a doua ștanță de avers pentru emisiunea cu monograma EP (11 a),

aversul monedei de la Numismatik Lanz fiind diferit de cele ale staterilor cu sigla M din colecțiile British Museum **(11 b)** respectiv cu aceeași siglă EP din colecția American Numismatic Society **(11 c)**. Nu e disponibilă nici o fotografie a piesei de la Ermitaj, iar exemplarul nostru are o ștanță de avers **(12 a)** diferită de primele menționate **(12 b)**. Piesa prezintă elemente de un deosebit interes, fiind de remarcat absența sulitei zeiței Athena pe revers **(13)** și vestimentația Athenei (chiton lung), cu falduri bogate în partea inferioară **(14)**; de asemenea, tipul de tron este aparte, el încheindu-se în partea frontală cu picioare de cal (?) **(15)**, element specific Messambriei, prezent adesea pe tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare ale cetății **(16)**, și care se leagă poate de originea megariană a acesteia¹. Cu excepția piesei aflate la Ermitaj, care nu e publicată în detaliu și nu poate fi adusă în discuție, și a staterului de la British Museum, toate celelalte exemplare cunoscute se remarcă prin absența sulitei (!) **(17)**, iar chitonul zeiței e de fiecare dată scurt. Tronul are o evoluție ce trebuie remarcată, exemplarele cu sigla EP în exergă și poate cel cu M încadrându-se în categoria staterilor cu spirală **(18)**. Nici unul dintre staterii menționați nu provine din vreun tezaur. În schimb, tetradrahmele messambriote, de tip Alexandru cel Mare – pe al căror revers se află aceleași sigle prezente pe staterii de tip Lysimach² – au o cronologie relativă asigurată de apartenența lor la depozite monetare încheiate spre sfârșitul secolului al III-lea sau chiar în primul deceniu al secolului II a.Chr. : EP (Price 983) la Kosseir³ și Propontis⁴ **(19)**, ΔI (Price 1001), la Mektepini⁵ și Propontis⁶ **(20)**, respectiv ΛA (Price 1029), tot la Mektepini și Propontis **(21)** și M în exergă (Price, 987), în colecția Cabinetului Numismatic din Sofia⁷. Dacă identitatea ștanțelor de avers folosite pentru baterea tetradrahmelor cu ΔI respectiv ΛA se verifică **(22)**, și dacă vom constata și identitatea ștanțelor de avers ale staterilor cu aceste sigle, atunci e clar că aceste emisiuni sunt plasate cronologic în succesiune directă. Apariția staterului recent achiziționat de CNBAR, cu caracteristicile sale iconografice și stilistice, atât de diferite de cele ale celorlalți stateri messambrioți, ne sugerează

situarea sa cronologică în cea mai timpurie serie de stateri de tip Lysimach ai cetății.

Piesele care pot servi ca termen de comparație sunt rare, dar semnificative. Avem până acum un stater tomitan (cu sigla TO în câmp stânga și sau în exergă) (23), de tip Lysimach, cunoscut printr-un singur exemplar și vândut într-o licitație publică, și care prezintă aceleași caracteristici stilistice : lipsa sulitei și chiton lung cu falduri purtat de Athena. Este singurul exemplar identificat al cărui revers prezintă cel mai mare grad de apropiere stilistică în raport cu cel messambrian. Piesa tomitană are aceeași ștanță de avers cu un alt stater de aceeași factură, emisiune probabil a aceleiași cetăți, având în câmp stânga un T înscris în litera O () (24), dar chitonul zeiței, deși lung, e diferit, iar sulita Athenei este de această dată prezentă. Acesta din urmă face parte din aceeași serie tipologică cu staterii de tip Lysimach emiși la Odessos, având sigla O înscris în Δ () respectiv KOI în exergă (25). Pentru aceștia din urmă, din nou constatăm identitatea unor ștanțe de avers, dar cu reversuri diferite, într-un caz zeița ținând sulită, iar în celălalt nu (26). Atât în cazul staterilor tomitani cât și al celor odessitani e greu de apreciat succesiunea în care au fost emise exemplarele cu și respectiv fără sulită

Dacă acceptăm ca posibilă metodă de lucru, fie și generală, paralelismul între emisiunile de stateri ale cetăților vest-pontice, atunci staterii messambrieni cu coif în câmp stânga și siglă în exergă (M, EP, Δ I) (27) ar urma să aparțină aceluiași grup ce include staterii tomitani având în câmp stânga sigla TO (cu siglele ori respectiv N) sau Θ (28), staterii histrieni de tip Lysimach cu $\text{I}\Sigma$ în câmp stânga și siglele (29 a) respectiv în exergă (29 b) (aceasta din urmă prezentă și pe staterii histrieni de tip Alexandru cel Mare (29 c)), cei odessitani cu sigla în câmp stânga respectiv KOI în exergă (30) și de asemenea pe cei din Tyras al căror câmp stânga e ocupat de sigla Υ , iar exerga de siglele , sau (31).

Nu putem să nu formulăm anumite observații cu privire la utilizarea în unele cazuri a acelorași ștanțe de avers, dar și legătura dintre aceste ștanțe și iconografia reversului utilizat.

Astfel, constatăm utilizarea pentru patru dintre cei cinci stateri mesembrieni de tip Lysimach până acum cunoscuți a nu mai puțin de trei ștanțe de avers (32), în condițiile în care pentru un al cincilea nu dispunem de nici o ilustrație sau informație. Situația este surprinzătoare mai ales având în vedere că e vorba de piese de aur, ale căror ștanțe rezistă fizic sensibil mai mult decât cele utilizate la baterea monedelor din alte metale; pe de altă parte, ar fi trebuit să avem documentat un volum mult mai mare al acestor emisiuni, așa cum pare a indica numărul matrițelor utilizate. Astfel, remarcăm folosirea aceleiași ștanțe de avers pentru baterea monedelor cu sigla M (British Museum) respectiv EP (din colecția American Numismatic Society) (33). Pe de altă parte, cel de al doilea exemplar cunoscut purtând pe revers sigla EP, vândut la Numismatik Lanz, are o altă ștanță de avers decât cea de la ANS (34), ea fiind totodată diferită de cea a piesei cu sigla ΛA (35). Aceasta din urmă este la rândul ei diferită de toate celelalte cunoscute până acum. În același timp trebuie remarcat că și ștanțele de revers ale celor două exemplare messambriene cu sigla EP sunt diferite, sugestive fiind decorațiunea în formă de spirală de pe tron și marginea inferioară a tunicii Athenei (36). Este clar însă că gradul de apropiere cronologică între emisiunile cu sigla EP respectiv M pe revers este maxim, atâta timp cât de la folosirea a două ștanțe de avers, cu două reversuri, dar aceeași siglă EP s-a trecut la menținerea uneia din ștanțele de avers (ANS) cu introducerea reversului cu sigla M, dar și a sulitei ca atribut al Athenei (British Museum) (37). Considerăm mai puțin probabilă posibilitatea baterii în paralel a tuturor acestor emisiuni, prezența sau absența atributelor Athenei urmând a fi lipsită de semnificație în acest caz. Există o succesiune directă, și credem – în virtutea prezenței sulitei ca atribut al zeiței pe reversul staterului cu sigla M – că exemplarul de la British Museum este cel mai târziu din serie. În sfârșit, nu dispunem de nici o informație sau imagine cu privire la staterul purtând pe revers sigla ΔI (Sankt Petersburg). Ne așteptăm ca aceasta să se afle într-o anumită relație cu staterul purtând sigla ΛA, dar numai confirmări ulterioare pot proba această opinie. E de remarcat

totodată faptul că o aceeași ștanță de avers, utilizată pentru baterea pieselor având pe revers sigla EP respectiv M **(38 a)**, face pereche cu reversuri pe care Atena este purtătoare de sulică (British Museum) **(38 b)** sau nu (American Numismatic Society) **(38 c)**. Același lucru se constată la Tomis, unde staterii cu siglele TO și ori respectiv , având matrița aversului comună **(39 a)**, au reversuri în cazul cărora se remarcă absența respectiv prezența suliceii în mâna Atenei **(39 b)**. În sfârșit, lucrurile stau la fel la Odessos **(40)**. Nu putem explica această situație repetată decât printr-o trecere foarte rapidă de la o iconografie a reversului la alta ceea ce ar trăda mai degrabă acordarea unei semnificații anume a accesoriului în cauză. În acest context, considerăm că succesiunea emisiunilor messambriote de stateri tip Lysimach este următoarea : 1. emisiunea cu sigla ΛA pe revers; 2 ? cu titlu de ipoteză, emisiunea cu sigla ΔI , sub rezerva confirmării ulterioare; 3. emisiunea cu sigla EP, pe al cărei revers Athena nu are sulică (Numismatik Lanz); 4. emisiunea cu sigla EP din colecția ANS, cu alte ștanțe de avers și revers; 5. emisiunea cu sigla M (British Museum), cu aceeași ștanță de avers cu precedentă și introducerea suliceii ca atribut al Athenei pe revers.

Unul dintre reперele cronologice ale tranziției de la staterii de tip Alexandru cel Mare la cei de tip Lysimach este furnizat de tezaurul de la Anadol. Prezența consistentă în depozit a staterilor de tip Alexandru cel Mare emiși de Mesembria, Odessos, Istros, asociată cu lipsa staterilor de tip Lysimach din Mesembria, Istros, Tomis, dar și cu prezența în tezaurul de la Dăeni a staterilor tip Lysimach bătuți la Odessos și Tyras (această din urmă cetate reprezentată de altfel și în descoperirea de la Anadol prin același tip monetar) generează inevitabile comentarii. Prezența în cele două depozite monetare a unei emisiuni care le-ar putea face contemporane (Tyras tip Lysimach, cu sigla Υ în câmp stânga și în exergă IT , IT sau IT) **(41)**, pe fondul totuși a unei deosebiri consistente de compoziție nu poate trece neobservată. Prezența staterilor odessitani de tip Alexandru cel Mare respectiv absența staterilor de tip Lysimach ai aceleiași cetăți la Anadol în condițiile unui grad de raritate comparabil și

a aceluiași amplasament geografic sugerează constituirea masei principale a lotului de la Anadol înainte de apariția ultimului tip menționat. În același sens ar pleda și situația similară înregistrată pentru staterii cetăților Istros și Mesembria, e drept, în condițiile în care emisiunile lor de tip Lysimach sunt mult mai rare decât ale orașului Odessos. Succesiunea emisiunilor de aur histriene de tip Alexandru cel Mare respectiv Lysimach și similitudinea evoluției cu cea înregistrată la Tyras sunt cu toate acestea cele care pledează pentru plasarea momentului final al depozitului de la Anadol în contemporaneitatea celui de la Dăeni (42). Prezența consistentă în tezaurul de la Anadol a staterilor tip Alexandru cel Mare bătuți la Odessos (36 exemplare), nici unul însă din ultima serie, cu sigla KOI, ca și a pieselor de aur de același tip emise de Messembria (65 monede), asociate cu prezența între cei 27 stateri histrieni tip Alexandru cel Mare a unui număr de 12 exemplare care pot fi puse în legătură, prin siglele de pe revers (Ϸ, ϸ), cu emisiunile ulterioare de stateri tip Lysimach ale aceleiași cetăți (43), par a sugera, prin comparație cu prezența sau absența aceluiași categorii de piese în tezaurul de la Dăeni (unde vedem același tip Alexandru cel Mare de stateri odessitani și același tip de stateri Lysimach de Tyras ca la Anadol) o anumită anterioritate a masei monetare principale a tezaurelor în cauză în raport cu ultimele piese integrate și un anumit hiatus, nu mare, între aceasta și piesele finale ale celor două descoperiri. Surprinde în orice caz lipsa staterilor mesembrieni de tip Lysimach, astăzi rarități, dar a căror multitudine de ștanțe pare a vorbi despre un volum de batere cu mult mai consistent decât am putea fi tentați să luăm în considerare.

Ținând cont de toate elementele aduse în discuție, credem că putem opina că staterul mesembrian prezentat este prima emisiune de tip Lysimach postum a cetății. Legătura sa cu tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare ale aceluiași oraș, care au pe revers toate siglele prezente și pe emisiunile de aur ale Mesembriei și care sunt parte a unor tezaure precum cele de la Kosseir, Propontis, Mektepini, încheiate spre anul 190 a.Chr., furnizează un *terminus ante quem* solid. Pe de altă parte,

prezența în descoperirile de la Anadol și Dăeni a celor din urmă emisiuni histriene de aur de tip Alexandru cel Mare (Anadol), dar și a celor dintâi stateri de tip Lysimach bătuți la Tyras (Anadol, Dăeni) (44), asociate cu succesiunea acum cunoscută a primelor serii histriene de stateri de tip Lysimach, care asigură legătura cu tipul de stater având tridentul în exergă (45), fac ca datarea piesei noastre să poată fi presupusă în intervalul 225-220 a.Chr., mai degrabă către prima parte a acestui interval.. Acesta este de fapt momentul trecerii în ansamblul cetăților din regiunea vest-pontică la emisiunile de aur de tip Lysimach, urmare probabilă a pierderii constante de autoritate înregistrată de Seleucizi după anul 240 și după moartea lui Antiochos Hierax în 226 respectiv victoria lui Ptolemeu al IV-lea la Rafia, în 217, asupra lui Antiochos al III-lea (46). Adoptarea monedei de aur de tip Lysimach este semnul revenirii influenței Ptolemaice în regiune, având ca principal promotor Byzantionul, aliat tradițional al Egiptului lagid.

2
3
4
5
6